

Доктор:
Муҳаммад ибн Абдурроҳман ал-Хумайс

Мотуридия Куллобиянинг асранди қизидир

Барча мақтovлар Аллоҳга хосдир. Аллоҳнинг элчисига саловату саломлар бўлсин.

Сўнг...

Абу Мансур ал-Мотуридийга нисбат бериладиган Мотуридия - Куллобия (фирқаси)нинг сарқитларидандир. Энди тафсилотга киришсак.

а) Таъриф:

Мотуридия - каломга оид фирмә бўлиб, Мұхаммад ибн Мұхаммад ибн Маҳмуд ал-Мотуридий Абу Мансур ал-Ҳанафий ас-Самарқандийга нисбат берилади.

Мотуридия Мотурид (мимни фатҳали, алифни сукунли, тани заммали, рони касрали, ё ва долни сукунли қилиб ўқийсиз: ماترید)га нисбат берилиб, у Самарқанддаги бир жойдир («ал-Ансаб» (2/12), «ал-Фаваид ал-Баҳийя» (195)). Туғилган вақти аниқ маълум бўлмаган, гарчи рожих қовлга кўра 238 ҳижрий йил атрофида (дея кўрсатилган) бўлса-да.

Энг машҳур асарлари:

- 1) Китаб ат-Тавҳид (Тавҳид китоби);
- 2) Таъвилат Аҳлис Суннаҳ (Аҳли Суннанинг таъвилотлари).

Энг машҳур шогирдлари:

1) Абул Қосим Исҳоқ ибн Мұхаммад ибн Исмоил ибн Иброҳим ал-Ҳаким ас-Самарқандий. 342 ҳижрий йили вафот этган.

2) Абу Мұхаммад Абдулкарим ибн Мусо ибн Ийсо ал-Баздавий. 390 ҳижрий йили вафот этган.

3) Абул Ҳасан Алий ибн Саъид ар-Ростағфаний.

4) Абу Исмат ибн Абу Лайс ал-Бухорий.

Дарҳақиқат, Абу Мансур ал-Мотуридий умум тарихчилар ёдга олганлариdek 333 ҳижрий йили вафот этган.

б) Вужудга келиши ва ривожланиши:

Биринчи: Вужудга келиши: Мотуридия фирмәси Абу Мансур ал-Мотуридий томонидан вужудга келган. Ва ушбу (фирқа) юқорида ўтганидек унга нисбат берилади. Ушбу атаманинг асли Мотуридийдан олдин йўқ бўлган. Ушбу нисбат унга ҳаётлигида зоҳир бўлганми ёки вафотидан сўнгми, (буни) билмаймиз. Дарҳақиқат, Мотуридия сунний, салафий-ҳанафийлардан кўра жаҳмия, мўтазила ва муржия ҳанафийлардан қўпроқ таъсирланганлигига шак-шубҳа йўқдир. Анавилар унга (Мотуридийга) қарши жиноят содир этишди. У эса Мотуридий издошларига ўз таъсирини ўтказди ва ўз навбатида у ҳам уларга (издошларига) қарши жиноят содир этди. Мотуридиянинг фирмәси суратида вужудга келиши фақатгина имомлари бўлмиш Мотуридий вафот этгандан кейинги намоён бўлди. Чунки ушбу фирмә унинг ўқувчилари мажмуасидан ташкил топганди. Дарҳақиқат, Мотуридия Самарқанддаги ҳанафийларга қаттиқ таъсир ўтказган. Ҳатто ҳанафийларнинг кўпи Мотуридийлардан бўлиб қолди.

Иккинчи: Ривожланиши: Дарҳақиқат, Мотуридия бир қанча тарихий даврларни бошдан ўтказди. Энг муҳимлари куйидагилардир:

1) Таъсис ва асос солиш даври: Ушбу (давр) 238-333 ҳижрий йиллар орасидаги Мотуридий хаёти билан боғлиқ бўлган. Дарҳақиқат, ушбу давр Мотуридий билан мўтазилалар орасидаги кўплаб баҳслар билан ажralиб туради.

2) Ташкил топиш даври: Дарҳақиқат, ушбу давр Мотуридиянинг ўқувчилари билан боғлиқ бўлиб, Мотуридийнинг вафотидан таҳминан 400 ҳижрий йилгача чўзилади. Мотуридиянинг ўқувчилари атрофга кенг тарқалиб кетишди. Ва унинг сўзи ва фикрларини тарқатиш, ҳамда унга ёрдам ва ҳимоя қилишни бошладилар.

3) Атрофга кенг тарқалиш даври: Дархақиқат, ушбу давр Мотуридий, унинг фикр ва асослари ҳақида асар ва китобларни қўплаб битган ва уни қўллаб қувватлаган шахсларни юзага келиши билан боғлиқдир. Ушбу даврни 400 хижрий йил билан бизнинг бугунги кунимизгача чўзилган дея эътибор қилишимиз мумкин. Ушбу давр мобайнида Абул Юср ал-Баздавий (493 хижрий)га ўхшашлар зоҳир бўлди. Ва мотуридия Абул Маъийин ан-Насафий (508 ҳ), Нажмиддин Умар ан-Насафий (537 ҳ), Хофизиддин Абдуллоҳ ан-Насафий (710 ҳ)лар томонидан атрофга кенг тарқалиши янада зиёда бўлди. Ва ушбу давр мотуридия даврларининг энг муҳимлари дандир. Ушбу давр мотуридия ва ашъария ўртасидаги мунозараларга гувоҳ бўлди. Хоссатан Нуриддин Аҳмад ибн Мұхаммад ас-Собуний (580 ҳ) томонидан (ушбу мунозаралар юз берди).

Шунингдек, дархақиқат ушбу давр Усмонийлар хукмронлигининг барча замонини ўз ичига олиб, мотуридийлик Усмоний давлати вилоятларида диний вазифаларнинг умумий қисмига устун ва ғолиб келишига шоҳид бўлди. Худди шундай ушбу давр мотуридийлик мазҳаби қўплаб исломий ўлкаларга кенг тарқалиб кетишига гувоҳ бўлди. Ва Тафтазоний, Журжоний, Ибн Ҳаммамлардан тортиб Мұхаммад Қосим Девбандий ва Аҳмад Ризо Прелвай, сўнг Кавсарий Мотуридий ва бошқалар каби қўплаб мотуридия намоёндаларига шоҳид бўлди. Дархақиқат, ушбу давр шунингдек мотуридия томонидан салафия ақидаси соҳибларига қаттиқ хужум уюштирилиши ва уларни энг ҳақоратли ва қабих сифатлар билан сифатлашларига гувоҳ бўлди. Хусусан, салафия даъвати араб жазирасида атрофга кенг тарқалгач, унга ваҳҳобийлик исмини обрўсизлантиришлик мақсадида истемол қиласидар.

в) (Далил) олиш манбаси:

Мотуридия далил олишдаги аввалги манба «Тавҳид бобларининг кўпи ақлдир, нақл эмас», деб билади. Чунки уларнинг наздида ақлий далиллар қатъийдир («Ишарот ал-Маром» (189, 199), «Шарҳ ал-Ақоид ан-Насафия» (5,42), «Нашрут Товалиъ» (222)). Самъий-(Нақлий далиллар)га келсак, у уларнинг даъвосига кўра гумонга оид зоҳирий (лафзлар)дир («Ҳошияти Абдилҳаким Алий ал-Хоялий» (184) ва юқоридаги манбалар). Дархақиқат, диннинг асосларини ақлиёт ва самъиёт-(нақлиёт)ларга тақсимлашди. Ақлиётлардаги далил олиш негизи ақл ва у аслдир. Нақл эса унга тобе. Ушбу ҳолат тавҳид ва сифатлар бобларининг кўпини ўз ичига олади.

Самъиёт-(нақлиёт)ларга келсак, ундаги далил олиш негизи нақлдир. Ақл эса унга тобе. Ва у қуидаги ишларни ўз ичига олади: қабр азоби, сирот қўприги ва охиратдаги ҳолатлар. Агар ақлий ва нақлий далиллар қарама-қарши келиб қолса, яъни тавҳид бобларида, уларнинг наздида қатъий бўлган ақлий далилларни муқаддам кўядилар. Уларнинг наздида нақлий далилларнинг охри таъвил, таҳриф-(ўзгартиришлик) ёки нафийдир. Чунки ушбу далиллар уларнинг наздида зоннийдир («Ишарот ал-Маром» (199), «Шарҳ ал-Ақоид ан-Насафия» (42), «Нашрут Товалиъ» (228), «ал-Мусаяро» (32, 35)). Зубайдий истиво ва нузул (Аллоҳнинг ер осмонига тушиши) сифатлари ҳақидаги сўзида ушбу сифатларни ботилга чиқариш учун умумий қонун ўрнатиш илинжида шундай дейди: «Буларга мужмал жавоб берилади. Ва у тағсилий жавобларга муқаддима кабидир. Шариат ақл билан собит бўлган... Агар шариат ақл ёлғон дейдиган нарсани олиб келса, бунга гувоҳ бўлинган, шариат ва ақл биргаликда ботил бўлади. (Иш) шундай қарор топса айтамизки: шариатда ақлга зид ўлароқ ворид бўлган ҳар бир лафз, ё мутавотир ёки оҳад бўлиб нақл қилинади. Оҳад агар таъвил эҳтимоли бўлмаган ҳужжат бўлса, уни (ушбу оҳад ҳужжатни) нақл қилувчиси ёлғон тўқиган ёки қоқилган ёки хатога йўл қўйган деб қатъий айтамиз. Агар (ушбу оҳад ҳужжатдаги ақлга хилоф лафз) зоҳирда бўлса, унинг зоҳири ирода қилинмагандир. Агар мутавотир бўлса, бас, ушбу ҳужжатда таъвил эҳтимоли бўлмаслиги тасаввур қилинмайди. Балки зоҳирий (лафз) бўлишилиги шартдир...». Уларнинг наздидаги қоида шуки: «Ростгўй киши хабар берган ҳар бир ҳужжат (ақлга мувофиқ келиши) мумкин бўлган, мухолиф бўлмаган ишдир. Бас, у таъвил қилинмайди. Кайта тирилиши, жаннат неъматлари ва дўзах азоби каби. Аммо ҳужжат маҳол-(мумкин

бўлмаган), ақла хилоф, уларнинг даъвосига кўра, ишга далолат қиласа уни таъвил қилишиликдан ўзга чора йўқдир. Аллоҳ таолонинг олий бўлиши, аршига кўтарилиши ва кечанинг охирги учинчи қисмида дунё осмонига тушиши каби».

Айтадиларки: «Агар ҳужжатлар ақла хилоф бўлса ва мутавотир бўлса, гарчи қатъий событ бўлган бўлса-да, бироқ далолати зоннийдир. Бас, ақл ундан муқаддам қўйилади. Шу сабабли нақлий далиллар таъвил ёки тағвиз қилинади (яъни, лафзини исбот қиласиз, маъносини билмаймиз, Аллоҳга ҳавола қиласиз дейдилар). Ақлий далилларга келсак, унда таъвил йўқ. Балки уни таъвил қилишилик маҳоддир» («Шарҳ ал-Ақоид ан-Насафия» (5, 42)).

Хуласа шуки, мотуридиянинг ваҳий ҳужжатлари борасидаги манҳажи ботил ва фосиддир. Чунки у ақл асл экани ва шариат унга тобе эканини очиқ айтяпти.

г) Усул ва қоидалар:

Мотуридиянинг усул ва қоидалари тоҳида баъзилари аҳли суннага мувофиқ бўлса, бошқа баъзилари хилоф чиқади. Ушбу усулларни қисқа суратда Аллоҳнинг изни билан ҳавола қилишга ҳаракат қиласиз.

Биринчи: Аҳли сунна вал жамоага мувофиқ келган асослар:

1) Саҳобалар: Мотуридия аҳли сунна вал жамоага саҳоба розияллоҳу анхұмларнинг барчаларининг шаънида мувофиқ келди. Улар Абу Бакр розияллоҳу анхұни, сўнг Умар ал-Форуқ, сўнг Усмон ибн Аффон, сўнг эса Алий ибн Абу Толиб розияллоҳу анхұмларни афзал қўрадилар. Ва бу уларнинг халифалик тартибларига қўрадир. Ҳамда саҳобалар ўртасидаги жанглар ижтиҳоддан келиб чиқиб юз берган. Уларнинг ичида тўғри ижтиҳод қилгани ва хато қилгандари бор. Барчалари ажрланганлар. Уларнинг номига доғ туширишлик жоиз эмас. Улар ҳақида тилни тийиш вожиб бўлади, деб биладилар. Саҳобаларга таъна етказишлиқ ё куфр, ё бидъат ёки фисқ бўлади, деб биладилар.

2) Хилофот ва имомат: ушбу асос ҳам мотуридия аҳли сунна вал жамоага мувофиқ келган асослардандир. Улар тўғри йўлдаги хилофот ўттиз ийл бўлган деб биладилар. Ва халифа Қурайшдан бўлмоғи лозим деб биладилар. Одамларга ҳад-(жазоларни) қўллайдиган, чегараларни тўсадиган, қўшин йиғадиган, садақа-(закотлар)ни оладиган, ҳукмга интиладиган ва йўлтўсарларни қайтарадиган, келишмовчиликка чек қўядиган, яширин эмас ошкор бўлган ва маъсум бўлиши шарт қилинмайдиган халифа ва ҳукмдор тайин қилиш зарур деб биладилар. Ҳамда ҳар бир яхши ва фожир ҳукмдор ортида намоз ўқишини тўғри деб биладилар. Гарчи золим бўлса-да ҳукмдорга қарши бош қўтариб чиқиши маън қиласилар.

3) Тақдир: Шунингдек, мотуридия аҳли суннага тақдирни исбот қилишилик борасида мувофиқ келди. Айтадиларки: «Бандалар ишларининг бари, хоҳ яхши, хоҳ ёмон бўлсин Аллоҳ таолонинг махлукотларидир. Аллоҳ азза ва жалла яхши ва ёмон ишларни Холиқидир. Банда ўз ишини ўзи яратади деб айтадиган мўтазилаларнинг даъвоси каби эмас». Улар (Мотуридийлар) айтадиларки: «Бандаларнинг ишлари Аллоҳнинг махлукотлари, бандалар томонидан қўл урилган касб ва уларнинг ихтиёрларидир». Улар қўл билан ушлаш ва шунга ўхшаш банданинг ўз хоҳиши-ихтиёри билан бўладиган ҳаракатлар ва титроқ босиш ва шунга ўхшаш банданинг хоҳишисиз бўладиган ҳаракатлар орасида фарқ бор деб биладилар. Банда ўз ихтиёри билан қилган тоатга ажру савоб олади ва шунингдек, ўз ихтиёри билан қилган маъсиятлар учун жазоланади («Ақоид ан-Насафия»га Тақтазоний шархи (75, 83)).

4) Нубуват: мотуридия нубувват пайғамбар Мұхаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламта бир неча йўлга кўра событ бўлган деб билади. Ана шулардан:

а) У киши соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳолатлари, сийратлари, юксак хулқлари, ёмонлик ва зулмга қодир бўла туриб ундан узоқ бўлишиликлари борасида мутавотир даражасидаги хабарлар, буларнинг бари у кишининг пайғамбарлик даъволарини тасдиқ этади.

б) У киши соллаллоху алайҳи ва салламда событ бўлган мутавотир даражасидаги қўплаб етук мўъжизалар. Мисол учун: ойни ёрилиши, бармоқлари орасидан сув чиқиши, овқат ва ичимликни кўпайтиришликлари ва шунга ўхшаш қўплаб мўъжизалар.

с) У киши ожиз қолдирувчи Қуръонни олиб келиб, унинг воситасида фасоҳатли, балоғавий кишиларни беллашувга чорладилар. Ҳолбуки у киши саводсиз, на ўқишини ва на ёзишни биладиган киши эдилар. Унга (Қуръонга) ўхшашини олиб келишдан, ёки энг қисқа сурә билан бўлса-да унга қарши чиқищдан ожиз қолдилар («ал-Ақоид ан-Насафия» (134, 137) шархи, Мотуридий «Тавҳид» (302-303), Собуний «ал-Бидая» (89, 93)). Ҳолбуки уларнинг қўпчилиги пайғамбарлик фақат мўъжиза билан событ бўлади деб билардилар. Чунки у шак-шубҳа қабул қилмайдиган қатъий, яқиний далиллар. Уларнинг қўпчилиги пайғамбарларни кичик гуноҳлардан маъсум деб биладилар. Улардан содир бўлгани хилофи авло иши бобидандир («Мадарик ат-Танзил» (1/43), Мотуридий «Китаб ат-Тавҳид» (202)).

5) Охират куни: мотуридия аҳли сунна вал жамоага охиратга иймон келтиришлик, унда бўладиган қайта тирилишлик, барзах ҳолатлари, жаннат, дўзах, сирот қўприги, тарози, шафоат ва бошқаларда мувофиқ келди. Айтишдики: «*Бўлар ростгўй ва тасдиқланган зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳабар берган, Китоб ва Суннат нутқ қилган мумкин бўлган ишлардандир. Ўзининг зоҳирiga йўйилади*» («ал-Ақоид ан-Насафия» (148, 163) шархи, Собуний «ал-Бидая» (105), Баздавий «Усулуд дин» (178, 198)).

Иккинчи: Мотуридия аҳли суннага хилоф келган асослар:

1) Тавҳид: Аҳли сунна шаръий хужжатларни ўқиб, изланиш давомида тавҳидни уч қисмга бўлади: Рубубият тавҳиди, улуҳият тавҳиди ҳамда исм ва сифатлар тавҳиди. Ушбу уч турни Аллоҳ азза ва жаллага исбот қиласидилар.

Мотуридийлар наздида эса тавҳид уч турлидир:

Зотдаги тавҳид. Аллоҳ таолонинг бирор қисм-(бўлаг)и йўқ. Яъни, У қисм-қисм, бўлак-бўлакларга бўлинмайди («ал-Ақоид ан-Насафия» (39)).

Сифатлардаги тавҳид. Аллоҳ таолонинг ўхшаши йўқ.

Феъллардаги тавҳид. Аллоҳ таолога Ўзининг феълларида шериги йўқ.

Мулла Алий Қори шундай дейди: «*Зотида ягонадир. Сифатларида ягонадир. Қилган ишларининг Холиқидир*» («Дувъул Маъаний» (13)).

Бундан шу нарса равшан бўладики, улар рубубият тавҳидини энг олий ғоя қилиб олдилар. Ҳолбуки у фитрий иш бўлиб, бу борада бирор киши хилоф чиқмаган. Шунингдек, улар улуҳият тавҳидини тамоман аҳамиятсиз қолдирдилар ва бу борада бирор сўз ҳам айтмадилар. Ҳолбуки у элчиларни юборишдан қўзланган энг олий ғоя эди.

Аллоҳ таолонинг бор эканлигига далил келтиришликка келсак, улар Унинг борлигига нарсаларнинг йўқдан бор бўлганлиги услуби билан далил келтирадилар. Ва у аввал олам яратилганини исбот қилишликдир. Сабаби, олам улар наздида жавҳар ва аърозлардан иборат. Жавҳарлар аърозлардан асло ажралмасдир. Аърозлар йўқдан бор қилинган. Йўқдан бор қилинган нарсадан ажралмайдиган нарсани ўзи ҳам йўқдан бор қилингандир (Мотуридий «Китаб ат-Тавҳид» (11-13)). Демак, олам йўқдан бор қилинган. Оламнинг йўқдан бор қилинганлиги событ бўлар экан, оламдаги жисмлар ўз-ўзидан жамланиб ёки ажралмайди. Ва кучқувват ҳамда камолот ҳолатида ўзидағи ишдан чиқсан нарсани ўнглашга ҳам қодир эмас. Но мувофиқ табиатлар ўз-ўзидан жамланмас экан, демак, уларни ғайри табиий бошқариб турадиган Қоҳир Зот бор эканлиги чорасиздир. У эса Аллоҳ таолодир (Мотуридий «Китаб ат-Тавҳид» (17-19)).

Далил келтиришликдаги ушбу услуб салаф солиҳ, аҳли сунна вал жамоанинг йўлига хилофдир. Улар Аллоҳнинг борлигига фитрат ва бошқа нарсаларнинг далолатини далил қиласидилар. Сабаби, мутакаллимларнинг тариқатида нихоятда чигаллик ва такаллуф мавжуд.

Эҳтимол одамларнинг кўпига махфий бўлиб қолади. Шунингдек, ушбу услублар гоҳида нафса иймон титрашига олиб келадиган шубҳаларга солади. Хоссатан, авомнинг нафсида. Шуни қўшимча қилмоқ лозимки, ушбу услублар борасида ботил эканлигини кўрсатиб қўйишга эҳтиёж сезадиган кўплаб шубҳалар келади.

2) Сифатлар: мотуридия исбот доирасини тор олди. Саккизта сифатни исбот қилиш билан ном чиқардилар: тириклиқ, қудрат, илм, ирода, эшишиш, қўриш, қалом ва (йўқдан) бор қилишлик («Ишарот ал-Маром» (107-114)).

Ҳақиқатни олиб қарайдиган бўлсақ, улар ҳатто ушбу саккиз сифатни ҳам исбот қилмайдилар. Балки баъзисини исбот қиласилар. Эшишиш ва қўриш сифатларига келсақ, кўпчиликлари ушбу иккисини исбот қиласилар. Баъзилари эса ушбу иккисини бошқа сифатларга қайтарадилар (Ибн Ҳамма «Мусаяро» (69)да қилганидек. У ушбу икки сифатни илм сифатига киради деди). Ирода сифатини исбот қилишиклари ҳам қолган салафларнинг исбот қилишикларидан фарқ қиласиди. Қалом сифатига келсақ, улар эшитилмайдиган, ҳарф ва овоз бўлмаган нафсий-(ички) қалом ҳақида гапирадилар. (Йўқдан) бор қилишлик сифати уларнинг наздида тирилтиришилик, ўлдиришилик ва абадий қолдиришилик каби барча ўтимли-(мутааддий), феълий сифатларнинг манбасидир. Бироқ у воқеликда уларнинг наздида ҳақиқий сифат эмас. Чунки уларнинг даъвосига кўра феълий сифатлар Аллоҳ таолода қоим эмас. У Зотда янги рўй берган иш-ҳодисотлар жойлашган деган сўздан қочамиз дея шундай йўл тутдилар («Мавақиғ» (293), «Инсоғ» (96-97), «Иршод» (128-137)). Бундан бошқа юз, икки қўл, истиво, (кечанинг охирги қисмида) тушиши, ғазаб, розилик, келиши, муҳаббат, олий бўлишилик, ҳақиқий қалом ва бундан бошқалар каби сифатларни эса таътил-(инкор) қиласилар. Улар юз сифатини исбот қилишилик хужжатларини Зот (Насафий «Мадарик ат-Танзил» (2/670), «Тафсир Абус Суъуд» (7/28)), бор эканлиги («Ишарот ал-Маром» (189)) дея, икки қўл хужжатларини эса қудратининг («Ишарот ал-Маром» (189)), мулкининг ва миннатининг («Баҳрул Қалом» (20)) мукаммаллиги дея, истиво-(юксалиш, кўтарилиш) сифатини эса истеъло-(босиб олиш) (Мотуридий «Тавҳид» (72)) дея ўзгартирадилар. Тушишилик сифатини таътил қиласилар ва у ҳақда келган хужжатларни лутф ва раҳмат («Шарҳ Мавақиғ» (8/25)) ва бошқа нарса дея бурдилар.

3) Иймон: мотуридия аҳли суннага гуноҳи кабирага қўл урган одамни такфир қилмаслиқда мувофиқ келди. (Мотуридий «Тавҳид» (333-334), «ал-Ақоид ан-Насафия» шархи (106-108), «Баҳрул Қалом» (43-44)). Бироқ улар аҳли суннага иймон масалаларининг кўпида хилоф чиқдилар. Ана шулардан:

a) Амаллар иймон номи остига дохил бўлмайди дедилар. Ва бу салафлар йўлининг зиддири.

b) Иймон зиёдалашиб, нуқсонлашмайди дедилар. Ва бу салафлар йўлининг зиддири.

c) «Иншааллоҳ мўминман» деб айтишни ҳаром дедилар. Ва бу салафлар йўлининг зиддири.

d) Кўпчиликлари иймонга таъриф беришда мотуридия мазҳабини айтдилар, иймон (қалба) тасдиқлашдан ўзга нарса эмас. (Тилда) иқрор бўлишилик эса дунёвий хукмлар ижро этилиши учун бўлган шартдир. Бу эса муржиаликдаги ғулувдир. Ҳамда иймон қалб билан тасдиқлаш, тил билан айтиш, аъзолар билан ва арконларга амал қилишдир деб айтадиган салафлар йўлига зиддири. Гарчи салафлардан иймон у (қалб билан) тасдиқлаш ва (тил билан) иқрор бўлиш деган раъйга борганлар ҳам бўлса-да. Бироқ жумхур мотуридийлар иймонга таъриф бериб, юқорида ўтганидек уни фақат (қалба) тасдиқ этиш дедилар.

д) Энг машҳур кишилари ва фирмалари:

Биринчи: Энг машҳур кишилари: мотуридия ақидасини атрофга ёйиш ва уни ривожлашишига катта ҳисса қўшганлардан аввалги ва кейингиларидан иборат баъзи шахсларга ишора қилиб ўтаман. Ана шулардан:

1) ал-Баздавий: Абул Юср Мұхаммад ибн Мұхаммад ибн Ҳусайн ибн Абдулкарим ибн Мусо ибн Мужоҳид. Базда ёки Баздавага нисбат берилади.

Лақаби «Қодий ас-содр» (Аср қозиси). Ўз асрининг ҳанафий шайхларидан. 421 ҳижрий или таваллуд топди. Бобоси Абдулкарим Абул Мансур ал-Мотуридийнинг шогирдларидан-дир. Баздавий илм олган устозлари: отаси ва Ислом ибн Абдуссодик, Абу Яъқуб Юсуф ибн Мансур ас-Сайёрий, Яъқуб ибн Юсуф ибн Мұхаммад ан-Найсабурий, ҳамда шайх Абул Хаттаб. Абул Юср Баздавий файласуф ва мұтазилаларниң китобига назар ташлашдан қайтарарди. Ва у ширк, шак-шубҳа ва офишишга тушишга сабаб деб биларди. Ва хатоларини билган киши учун ашъарийларниң китоблариға қўз югуртиришни жоиз дерди. Бироқ у Ибн Куллобининг китобларидан бирор нарса ҳақида тўхтамаган. Ҳамда у Мотуридийнинг «Тавҳид» китоби узундан-узун битилган, уни тартиблаш қийиб деб айтарди. Шу сабабли «Усулуд Дин» китобини ёзди. Ушбу китоб ашъарийларниң ихтилофига ўхшаб Мотуридийнинг «Тавҳид» китобини баъзи қўшимчалар киритиш билан қайта тартиблаб, енгиллатган.

Энг машҳур китоблари: Мартоб. Ушбу китоб Шайбонийнинг «Жомиъ ас-Софир» китоби ҳошиясиға битилган асардир. «Вақиъат» китоби, «Мабсүт» китоби. Ушбу икки китоб фиқҳ борасидадир. Ҳамда юқорида зикри ўтган «Усулуд Дин» китоби.

У мотуридийлар наздида катта ўрин тутган эди. Унинг қўлида кўплаб шогирдлар етишиб чиқди. Энг машҳурларидан: ўғли қози Аҳмад Абул Маъалий, Нажмиддин Умар ибн Мұхаммад ан-Насафий «Ақоид ан-Насафия» китоби соҳиби, Усмон ибн Алий ал-Бекандий, Аҳмад ибн Наср ал-Бухорий. Баздавий Бухорода 493 ҳижрий илини вафот этди.

2) Абул Маъалий ан-Насафий: Маймун ибн Мұхаммад ибн Мұхаммад ибн Мўътамад ибн Мұхаммад ибн Мұхаммад ибн Макхул ибн Абул Фазл ал-Макхулий. Насафга нисбат берилади. Ушбу шаҳар Жайхун билан Самарқанд орасидаги катта шаҳардир. Макхулий деб эса катта бобоси Макхулга нисбат берилади. Шаҳрига нисбат берилиши ғолиб келди. Бир қанча лақаблар билан лақабланган. 438 ҳижрий илини таваллуд топган.

Мотуридия уламоларининг энг машҳурларидан дея эътибор қилинади. Баққиллоний ва Ғаззолийлар ашъарийликда қандай ўрин әгаллаган бўлсалар, мотуридияда шундай ўрин әгаллаган. Асарлари: «Табсиротул Адилла» ва у энг машҳур асарларидан ҳамда мотуридийлик ақидасида энг муҳим китоблардан дея эътибор қилинади. Балки у мутлақ энг кенг ва энг кенгқамровлигидир. У мотуридия ақидасини ҳавола қилишдан ва мухолифларга раддия беришдан иборатдир. Шунингдек, унинг яна «Бахрул Калом», «Тамҳид» китоблари бор. Ва у «Табсиротул Адилла»нинг муҳтасар қилинганидир. Яна Шайбонийнинг «Жомиъ ал-Кабир»ига шарҳ ёзган. Ҳамда «Ийдоҳ ал-Маҳажжа ликавнил ақли ҳужжа» китоби. «Манаҳижул Аимма» ва бундан бошқа китоблар. Абул Маъалий ан-Насафий етмиш ёшида 508 ҳижрий илини вафот этди.

3) Нуриддин Ас-Собуний: Аҳмад ибн Абу Бакр ас-Собуний ал-Бухорий Абу Мұхаммад. Лақаби Нуриддиндир. Қачон туғилгани маълум эмас. Бироқ 580 ҳижрий илини Сафар ойининг ўн олтинчи куни сешанбада вафот этди.

Асарлари: «ал-Бидая фий Усулид Дин», «ал-Муғний фий Усулид Дин», «Зикру ибн Кутлубғо», «ал-Ҳидая фий Илмил Калам», «ал-Кифая фил Ҳидая» ва бошқалар.

4) ал-Кавсарий: Мұхаммад Зоҳид Ибн Ҳасан ат-Туркий ал-Жиркисий. Боболаридан бири бўлмиш Кавсарга ёки Кавказ диёрларидағи Кавасиро қишлоғига нисбат берилади. Насаб шажараси аввалги фикрни рожих кўрсатмоқда.

Остона шарқидаги Дўзжа вилоятидаги қишлоқда туғилиб, ўсди. Остонадаги «Жомиъул Фотих»да завод чиқарди. Советлар биринчи жаҳон уруши вақтларида уни таъқибга олгач, 1341 ҳижрий илини Искандарияга йўл олди. Миср ва Шом ўртасида кўчиб юрди. Сўнг Қоҳирада «Дорул Маҳфузот»да вазифага тайин қилинди. Туркий васиқаларни араб тилига таржима

қилди. Бир қанча тилларни пухта әгаллаган. Қоҳирада 1371 ҳижрий йили вафот этди. Мотуридийларнинг охиргиларини энг машҳурларидан, ҳамда аҳли суннага энг қаттиқларидан эди. Аҳли сунна имомларига энг кўп таъна, ҳақорат ва обрўсизлантишиликка қўл урганлардандир ва мотуридийликни улуғлаганларидандир. Унинг китоб ва асарлари кўп бўлиб, шулардан: «Таъниб ал-Хотиб», «Мақолат ал-Кавсария», «Таълиқ ъала Китабил Алими вал Мутааллими», «Китабур Рисала», Абу Ҳанифа роҳимаҳуллоҳга нисбат бериладиган «Фиқҳул Абсат», «Табди-дуз Золамил Мухойям мин Нунияти Ибнил Қоййим» ва бундан бошқа кўплаб китоблар.

Иккинчи: Фирқалари: Мотуридия усул ва шунга ўхшашларда ўзаро фарқ қиласиган фирқаларга ажралмаган. Бироқ, бу ўринда мотуридийлик мадрасалари бор деб айтишимиз мумкиндири. Ушбу мадрасалар унинг ақидасини атрофга ёйиш ва уни муайян замонда ёки муайян шаҳарда ҳимоя қилишдек вазифани адо этган. Шулардан: Прелвия, Девандия ва бошқалар.

е) Ҳозирги асрда атрофга ёйилиши:

Айтиш мумкинки, мотуридия ва ашъария Саудия диёридан ташқари кўплаб исломий ўлкалардаги мадраса ва университетларнинг аксарини әгаллаб, атрофга ёйилишини ўзаро тақсимлаб олдилар. Ҳанафийларнинг кейингиларини умумкўпчилиги мотуридийликка нисбат берилади. Балки аксар аввал ўтганлари ҳам шундай эди. Мотуридия ақидаси Ҳиндистон, Покистон, Туркия ва булардан бошқа ажам диёрларида кенг тарқалган. Шунингдек, у араб ўлкаларининг аксарида ҳам ашъарийлик билан кенг суратда тарқалиб боряпти. Ўзларига нисбатан аҳли сунна деган исмни истеъмол қиласиган. Тавҳид илмини калом илми деб атайдилар. Кейинги замонларда улар сабаб фалокат катталашди. Барча куч ва қувват факат Аллоҳдандир. Ақидаларининг тарқалиши ва сингиб боришининг энг муҳим сабаблари шуки, Усмоний давлати мотуридий мазҳабига асосланган эди. Ва ўзига бўйинсунаидиган барча вилоятларга ушбу ақидани мажбурий қилишга уринди. Ҳамда фатво бериш, қозилик, мударрислик ва бундан бошқалар каби диний вазифаларнинг барчасига мотуридийликни иқтидорга олиб келиш билан шуғулланди. Шу сабабли ушбу мазҳаб юқорида ўтганидек кўплаб исломий ўлкаларга ёйилиб кетди.

ж) Ўнглаш:

Юқорида айтиб ўтилдики, мотуридия аҳли сунна вал жамоага баъзи усулларида мувофиқ келади. Бироқ улар юқорида баён қилинганидек бошқа усулларда аҳли суннага хилофдирлар. Улар аҳли суннага бир қанча ишларда хилоф келган бошқа тоифалар кабидир. Уларда ҳақ ҳам, ботил ҳам бор. Бироқ улар аҳли суннага куллобийлардан-да узокроқдир. Куллобия уларга қараганда аҳли сунна вал жамоага яқинроқ эдилар. Мотуридийлар эса ҳаққа куллобийлардан-да узокроқдир. Бироқ улар қандай бўлганда ҳам жаҳмия, мўтазила ва шуларга ўхшашларга нисбатан ёмонлик ва хатарлари озроқдир. Аҳли суннага хилоф келадиган масалаларда улардан ҳазир бўлишилик лозим бўлади. Ва ўзларини аҳли сунна вал жамоамиз деган даъволаридан эҳтиёт бўлмоқ даркор.

Кенгроқ маълумот олиш учун ушбу адабиётларга мурожаат қилинг:

- 1) «Мотуридия. Диросатан ва тақвиман». Аҳмад ибн Ивазуллоҳ ал-Ҳарбий.
- 2) «Мотуридия ва мавқифухум мин тавҳидил асма вас сифат». Шамсуддин ас-Салафий ал-Ағоний.
- 3) «Манҳажул мотуридия фил ақида». Доктор Мұхаммад ибн Абдурроҳман ал-Хумайс.

Китоб аслини қўйидағи манбадан олишингиз мумкин: <http://www.waqfeya.com/book.php?bid=1957>

Манба: [Тавҳид форуми](#)